

Cetl, Jiří

[Wettler, Manfred. Sprache, Gedächtnis, Verstehen: Grundlagen der Kommunikation]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. B, Řada filozofická.
1982, vol. 31, iss. B29, pp. 98-101

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/107005>

Access Date: 21. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Systematické zpracování obzorů středověké filozofie doplňuje nástin osudů středověké filozofie v současnosti.

Obě recenzované knihy jsou poměrně dobře vybaveny. Majorovova kniha 27 stránkovými poznámkami, soupisem hlavní literatury a jmenným rejstříkem, Sokolovova kniha pak bibliografickým soupisem 80 titulů z různých evropských jazyků, který poskytuje přehled o základní literatuře pramenné i monografické.

Edice obou publikací z dějin středověké filozofie je bezesporu přínosem jak pro hlubší poznání dějin filozofie, tak pro studium dějin náboženského myšlení a jeho proudů, z nichž konec konců vyrůstá náboženská filozofie současnosti i kritika teologie a náboženství v období novověku. Konkrétně historický marxistický přístup k dějinám středověké filozofie, spojený se snahou logicky zachytit sled filozofických myšlenek i vzájemné ovlivňování postav a proudů, tak naplňuje jistotou mezeru v sovětské marxistické filozofické produkci, které rozsáhlejší systematické práce z této perrody dějin filozofického myšlení dosud chyběly. Zároveň svědčí o snaze sovětské filozofie směřovat k hluboké analýze historicko-filozofických koncepcí jako předpokladu pochopení obsahu, formy i funkce filozofického myšlení současnosti.

Eduard Radvan

Manfred Wetzler: Sprache, Gedächtnis, Verstehen. Grundlagen der Kommunikation, Walter de Gruyter, Berlin – New York 1980, 332 str.

Spis je zaměřen na interdisciplinární oblast, kterou někteří autoři nazývají „kognitivní věda“ a jiní „strojová sémantika (Computersemantik)“. Podle autorovy předmluvy je skutečnost, že chybí její obecně přijaté označení, dokladem toho, že se zde dosud nekonstitovala samostatná vědní disciplína. Autor se věnuje rozboru její problematiky se svými spolupracovníky v Ústavě pro sémantičku a kognitivní studia v Západním Berlíně, a to s přispěním italského fondu s názvem „Fondazione Dalle Molle per gli studi linguistici e di comunicazione internazionale“.

V recenzované knize, jejíž obsah při vši interdisciplinárnosti – mezi psychologii, lingvistikou a informatikou, zvláště modelováním umělé inteligence – je jednoznačně speciálně vědního charakteru, ani dvacetina z celkového počtu stránek není věnována problémům filozofickým, a přesto jde o dílo, jak se pokusíme ukázat dále, filozoficky relevantní. Deset kapitol knihy se podle předmluvy dělí do dvou skupin. Do první patří kapitoly první až šestá, v nichž nás autor seznamuje s pracemi jiných vědců, kteří se věnují formálnímu zobrazení (Repräsentation) pojmového vědění, porozumění a produkce jazykových projevů. (Předmluva zdůvodňuje, proč je tolik kapitol věnováno takovému seznámení: dosud neexistuje učebnice, v níž by se problematika vykládala shrnujícím způsobem. Autorem používaný pojem „Repräsentation“ je projevem snah buržoazní ideologie vyhnout se kategorii odrazu i německému ekvivalentu výrazu „zobrazení“, kterým tento pojem předkládáme.) V druhé skupině kapitol, sedmé až desáté, autor rozvíjí svou teorii a model zmíněného zobrazení.

V úvodní kapitole se rozlišuje fyziologický a psychologický popis mluvení, porozumění a pamatování. V dnešní kognitivní psychologii, uvádí autor, jde o zkoumání chování nezávisle na nervových a jiných materiálních procesech, přičemž předmětem jejího studia jsou kognitivní struktury a procesy, které jsou nutné pro mluvení, porozumění a pamatování, a pak též pro plánování komplikovaných jednání. Kapitola pokračuje zjištěním, že znalost jazyka a znalost světa (vědění o světě; Weltwissen) jsou dva druhy kognitivních struktur; je zde též podán přehled vlivů modelů umělé inteligence na kognitivní psychologii. Autor rozlišuje ve studované vědní oblasti dvě strategie: první vidí v pokusech pomocí počítačů simulovat zmíněné struktury a procesy, druhou pak v jejich zkoumání experimentálně psychologickými metodami. Sám volí zjevně tu druhou, i když v jeho teorii a modelech se bohatě využívá i výsledků té první. Úvodní kapitola končí poznámkami a relevancí kognitivních modelů pro vědu i mimovědecké účely.

Druhá kapitola pojednává o asociačních strukturách. Autor v ní nejdříve charakterizuje experimenty, jimiž se studují procesy, při nichž se zkoumané osoby učí

zvládnout různý slovní materiál a snaží se jej pamatovat. V té souvislosti třídí paměť na ultrakrátkodobou, krátkodobou a dlouhodobou. Zbytek kapitoly věnuje autor popisu mnoha experimentů, jejichž výsledky publikovali psychologové (výlučně jen z anglosaského a německého světa) a v nichž se zkoumají asociace mezi slovy, různé asociace a podobnostní sítě mezi nimi a jejich tvoření. Společným nedostatkem výsledků těchto zkoumání je, že nevypovídají o vztazích mezi slovy v dlouhodobé paměti, o vztazích, které určují jejich naučitelnost a sepětí.

O to se pokoušejí sémantické sítě, především ta, kterou vytvořil M. R. Quillian. Její interpretaci, přezkoušení a doplnění jejího modelu mnohými psychology věnoval autor třetí kapitole. Ve čtvrté kapitole se nejdříve dovidáme o gramatice pádů C. J. Fillmora, tj. o takové teorii mluvnických pádů, která se pokouší v duchu generativní transformační gramatiky o pohled na jejich hloubkovou strukturu. Dále autor podrobně charakterizuje sémantickou síť R. F. Simmonse, která se o tuto teorii pádů opírá. (Podobné sítě, určené k zobrazení obsahu vědění, vypracoval větší počet psychologů a teoretiků umělé inteligence.) Při své pečlivě charakteristice této sítě se autor nespokojil jen s jejím vykladem, ale místy připojil své doplňky; doplnil jej např. dvěma pravidly pro dvě dvojice sloves (89). V této kapitole se čtenář také může dovědět to nejdůležitější o programovém jazyce LISP, kterého se nejvíce používá při modelování umělé inteligence (autoři J. McCarthy et al.). V návaznosti na to informuje o analýzách vět, o jejich rozkladu a transformacích v jiné struktury. Kapitola končí seznámením s programem R. F. Simmonse a J. Slocuma, týkajícím se generování vět ze sémantické sítě (Satzgenerierung; generating discourses). Autor v této kapitole dost přesvědčivě dokázal prospěšnost studia různých programových jazyků pro kognitivní psychology a lingvisty (91).

I když pátou kapitolu začíná autor speciálním problémem (potřebou lexikální dekompozice), informaci o jeho řešení různými vědci zahajuje úvahami, které nemohou nezaujmut filozofy. V nich vyslovuje pochybnosti o možnosti sémantickými sítěmi postihnout mezijazykové významy, kteréto pochybnosti jsou spjaty s obavami, že se nikdy nepodaří najít univerzální hloubkovou strukturu všech jazyků, jimiž lidé hovoří. Autor připouští, že to může být považováno za podřadný problém, současně však dovozuje, že centrální otázkou zůstává, zda je možno sémantickými modely zobrazovat obsah vět (118–121; je zde též zmínka o tom, že diskuse o Sapir-Whorfově hypotéze jsou dnes řidší, protože neexistuje vědecká metoda analýzy vzájemné závislosti mezi jazykovým typem a myšlenkovou strukturou různých národů.) Lépe než těmito sítěmi se to podle autora daří pomocí teorie pojmových závislostí (conceptual dependency theory), kterou v letech 1968–1975 navrhl R. Schank a která se v knize dost obšírně vykládá. Když se však autor pokusil použít této teorie jako psychologického modelu při zkouškách uchování vět v dlouhodobé paměti, musel konstatovat její nedostatky a zjistit, že nejschopnější dlouhodobého uchování v paměti jsou věty formulované v přirozeném jazyce. Dále zde poznáváme program C. K. Riesbecka, používajícího jazyka LISP, program, který rozkládá a generuje věty do pojmové závislostní struktury; v lecčems navazuje na Schankovu teorii. Autor si je vědom také jeho nedostatků, domnívá se však, že obsahuje cenné podněty pro kognitivní psychologii (154). Generování vět z pojmové závislostní struktury je ještě předmětem autorova zájmu v poslední podkapitole, v níž rozebírá systém N. Goldmana zvaný BABEL. Připojuje k němu svůj doplněk (159–160). Je si vědom jeho předností před systémem Simmonsovým a jinými (164).

Třem dalším podnětům, které autora inspirovaly při tvorbě jeho modelu pojmového vědění (viz dále), je věnována šestá kapitola. V ní se nejdříve věnuje pozornost (1) inferenčním procesům (procesům vyplývání) v systému C. I. Riegera. (Při výřtu možných inferencí z příkladu „Hans gab Fritz ein Buch“ uvádí autor také větu „Hans hat kein Buch“. Tato informace je možná, avšak v případě nesplnění předpokladu, že Hans měl jen tu jednu darovanou knihu, má hodnotu omylu. Pravdivá by v tom případě musela znít „Hans hat das Buch nicht mehr.“) Po zmínce o Wertheimerových a Guzmanových pokusech (2) zobrazit komplexní objekty (kvádry, hranoly atd.) seznamuje autor čtenáře s myšlenkami P. H. Winstona, který se snaží odstranit některé nedostatky pokusu Guzmanova. Konečně pak interpretuje podstatné rysy (3) modelů rámu (Frame-Modelle; frameworks, scripts), navržených v pracích, jejichž autory jsou M. Minsky a R. Schalk s R. Abelsonem i jinými.

Především pojetí rámu (frames) inspirovalo autora při vytváření jeho koncepce receptů. Charakteristikou receptů (obsahují seznam aktantů a rolí, dále výpovědi

a promluvy, popisující předpoklady, stavy a mezistavy, jakož i zamýšlené výsledky) začíná sedmá kapitola. V ní autor dále odlišuje předpoklady od mezistavů a ukazuje, že v jeho systému jsou měnicí se stavy prostředkem k zobrazení dějů a jednání. V příkladu, jak je jednání „erschossen“ popsáno stavy, že „man ein Gewehr hat“, „das Gewehr geladen ist“, „die Kugel im Körper der anderen Person ist“ a „diese Person tot oder verletzt ist“, je výsledek popsán autorem příliš široce (měl by znít jenom „tao osoba je mrtva“) a zbraň příliš úzce (v popisech dvou prvních stavů by mělo jít o „střelnou zbraň“). Autor nás pak seznamuje se svou „syntaxí“ receptů, tj. se symbolikou přerušovaných a nepřerušovaných linek, hranatých a kulatých závorek, šipek, velkých písmen atd., a ukazuje, z kterých čtyř členů se skládají popisy stavů (stavové kategorie, jejich specifikace, aktanti, popisy stavů). Za sporné přitom považujeme tvrzení, že kategorie WISSEN a INTENDIEREN jsou jednoznačné a už nemusí být dále specifikovány. V další podkapitole, věnované struktuře epizodické paměti, autor také přesvědčivě argumentuje proti Schankovu nesouhlasu s Tulvingovým i svým rozlišováním této paměti a paměti sémantické. Po poznámkách, v nichž upřesňuje, jak se v jeho systému zobrazují různá další jednání a provádějí lexikální dekompozice, autor píše o postihování vztahu „nhf“ („normalerweise hergestellt für“; analogon ke vztahu označovanému autorem „nhd“, tj. „normalerweise hergestellt durch“), vztahu „ai“ (aktant-in) a vztahů důvodu, příčiny, následku i vztahu „während“.

Kapitolu osmou autor nadepsal „Význam receptů a retuší při inferenčních procesech a procesech porozumění“. (V další kapitole na str. 249 nalézáme tyto výstižné definice: „Rezepte sind Repräsentationen komplexer Ereignisse oder Situationen im semantischen Gedächtnis.“ „Die mnemotechnische Repräsentation von einzelnen Ereignissen, die Instanzen eines Rezeptes bilden, sind die sog. Retuschen.“) V této kapitole nejdříve formuloval deset inferenčních pravidel (pravidel vyplývání) s několika dalšími vedlejšími, a pak popsal jako příklad „vědění o železnicích“, osvětlil podstatu porozumění pomocí inferenčních pravidel a zobrazil jako příklad jednání „jít do kina bez lístku“.

Nikoliv formální stránkou, ale obsahem probíhajících dialogů a jeho zobrazením v autorově modelu se obírá devátá kapitola. Začíná analýzou otázky významnosti pragmatických faktorů pro jazykovou komunikaci. Zde se mimo jiné zmiňuje o teorii řečových aktů (Sprechakte; speech acts) jako o teorii, kterou vyvinul I. R. Searle (237). Přesněji tomu bylo tak, že I. R. Searle ji sice rozvinul, ale jejím tvůrcem byl známý anglický sémantický filozof J. L. Austin, jehož dílo je sice uvedeno v seznamu literatury, ale v textu knihy není o něm žádná zmínka. Autor cituje Searlov výčet většího množství komponentů vemučvnostních aktů „slíbit“ a „hrozit“ (illokutive Akte; illocutionary acts). V této kapitole zdůrazňuje také význam kontextu (s odvoláním na W. Kallmeyera et al.) a principu kooperace mezi hovořícím a poslouchajícím pro průběh dialogu; podle tohoto principu se má hovořící řídit maximy (kvantity, kvality, vztahu a způsobu — jasnosti, jednoznačnosti, krátkosti a souladem s běžnými pravidly; 242–243), které formuloval H. P. Grice. Pro své pokusy zobrazit dialogy zvolil autor několik rozhovorů z tzv. Marburských protokolů, tj. z materiálů Psychologického institutu Marburské univerzity. (Byly pořízeny v druhé polovině 60. let svérázným způsobem: větší počet vzájemně se neznajících studentů pozvaných k pokusům byl rozdělen po dvou do různých místností a bylo jim řečeno, že budou muset nějaký čas počkat, než se začne s experimenty; neplánované rozhovory těchto studentů ponechaných o samotě byly bez jejich vědomí zaznamenávány, a tak byla zajištěna živost a bezprostřednost protokolovaných dialogů). Autor se obírá motivačními faktory a začátkem rozhovorů a tzv. kontingenčními pravidly, podle nichž se provádí v průběhu rozhovorů směna předmětů, o nichž se hovoří. Kapitola končí popisem procesů, které při rozhovorech probíhají během doplňování retuší.

Poslední kapitola autor věnuje generování svrchní struktury vět (der Stazoberfläche); to znamená, že věnuje pozornost zobrazování běžné podoby vět, tedy opaku toho, co generativní transformační gramatika rozumí pod jejich hloubkovou strukturou. Ukazuje, jak se zobrazuje v jeho systému tzv. jazyková topikalizace, tj. zdůrazňování až kladení emfatického důrazu na jednotlivé větné členy, a jak se vyrovnává s používáním elipsy, tj. s vypouštěním toho, co se rozumí ze souvislosti. Přitom ho jako erudovaného psychologa zajímá jejich používání a zobrazování natolik, nakolik je determinováno dlouhodobou pamětí (281–282). V této pasáži se autor odvolává na práce celé řady dalších psychologů a psycho-

lingvistů. Inferenčních procesů při generování vět využívá autor, když sestavuje recepty spojené s pojmem „stipendium“. Obecně pak charakterizuje vědění, které je společné hovořícímu a poslouchajícímu. Poslední tři podkapitoly této kapitoly a celé knihy věnoval autor zobrazování dativu (jeho sémantických úloh, zvláště v němčině, zobrazování příslušnosti a úlohy intencionality při jeho používání).

* * *

Knihla seznamuje čtenáře se zajímavou oblastí soudobé vědy, s oblastí, která je u nás málo známa; obzvláště filozofická veřejnost o ní prakticky nic neví. Marxisticko-leninský filozof, který se rozhodne — puzen zdravou zvědavostí — prostudovat recenzovanou práci, nemůže přitom nepochybovat o spolehlivosti ideologických základů některých jejích disciplín, např. takové lingvistiky, která se nedostatečně kriticky orientuje na generativní a transformační gramatiku, a nemá své výhrady k některým používaným pojmům.

Pozali jsme, že obsah knihy je filozoficky relevantní. Navíc je potvrzením toho, že naše gnoseologie je něčím zcela jiným, než je tato speciální oblast vědění.

Jiří Cetil

Michal Illner, Miroslav Foret: Sociální ukazatele. Praha, Svoboda 1980. 380 str.

Věda má mnoho atributů, které v různých souvislostech vystupují do popředí nebo se ztrácejí. Jedním z nich je solidnost. Práce Sociální ukazatele je solidní, věcná, obezřetná, důsledná, důkladná. Pozorný pohled postřehne i filozofický rozhled a tvůrčí invenci, které jsou do práce vtěleny, tvoří její nosné pilíře.

„Definovat, konstruovat a využívat“ sociální ukazatele je možno „jen v jednotě aspektů před mětných, gnoseologických a funkčních“ (str. 51). To je dobře vyjádřená klíčová myšlenka o nutné, ale obtížné realizovatelné podmínce. Kniha je věnována sociálním ukazatelům, tedy užitečným sociálním informacím schopných vypovídat o určitých podstatných vlastnostech sociálních objektů (51). Tak je ohraničen obsah knihy, která pochopitelně jen odkazuje na předmětné předpoklady (teorie objektu v širokém smyslu) a funkční důsledky (využití v řízení sociálních útvarů).

Sociální ukazatele se vědecky zkoumají poměrně nedlouho (první kapitola zachycuje historii teorie sociálních ukazatelů), praxe řízení je však mnohem starší. V praxi jsou vždy sociální vlastnosti objektů nějak poznávány (toto poznávání je nevytříbenou, neuspořádanou, neformalizovanou podobou ukazatelů), nějak využívány. Způsob poznávání ovlivňuje způsob využívání a naopak.

Autoři uplatnili perfektní znalosti předmětné a zvláště metodologické teorie, které přirozeně překračují ohraničení vlastní problematiky ukazatelů. Prolínání teorie před mětného zázemí do vlastní říše ukazatelů je vyjádřeno např. v požadavku inicálních „pojmových modelů předmětu analýzy“, které vycházejí „jak z teoretické interpretace daného výseku sociální reality, tak současně i z úlohy, kterou má jejich zobrazení hrát v řídicím procesu“ (58). Teoretický základ metodologický je uplatněn v celé knize, explicitně ve druhé kapitole o gnoseologických aspektech a ve třetí o formách ukazatelů.

Funkční aspekty se týkají jednak vlastností sociálních ukazatelů, které jsou nezbytné pro jejich aplikaci, jednak schopnosti institucí vstřebat náročnější formu indikování úrovně svého sociálního rozvoje. Potřebné vlastnosti indikátorů jsou vyjádřeny koncentrovaně v oddíle „Operativní aspekty sociálních ukazatelů“. Složitější je to s podmínkami realizace v institucích. Jistě platí, že „nedocení operativních hledisek... je jedním z poměrně častých prohřešků, jež praktické užití sociálních ukazatelů provázají“ (152). Nelze knize vytýkat, že neobsahuje rozbor současné praxe řízení sociálního rozvoje organizací a způsobů získávání informací pro rozhodování. To pochopitelně překračuje její rámec. Na druhé straně poznání praxe